

ДЖЕРЕЛА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 929(477)Стороженко
<https://doi.org/10.15407/ub.20.269>

*Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
e-mail: galekss@ukr.net*

ПОСТАТЬ МИКОЛИ ІЛЛІЧА СТОРОЖЕНКА В НЕКРОЛОГАХ І ПОМИНАЛЬНИХ СТАТТЯХ: БІОГРАФІЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС

У статті вперше зібрано та схарактеризовано зосереджені в різних джерелах некрологи про Миколу Ілліча Стороженка (1836–1906) — відомого літературознавця, професора Московського університету, видатного шекспіролога. Доведено, що біографічна інформація, оцінка діяльності вченого та рис його особистості, подані в некрологах, є цінним історичним і літературознавчим джерелом, а також матеріалом для створення наукової біографії вченого в історико-культурному контексті кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: Микола Ілліч Стороженко, некролог, поминальна стаття, біографія, літературознавство, мемуари, університет.

Для сучасних теоретичних і методологічних біографічних практик характерні культурологічні та міждисциплінарні виміри, що шляхом поєднання низки дискурсів (зазвичай історичних, психологічних, соціологічних і філологічних) розширюють її діапазон, скеровуючи увагу на нові типи і види біографічного письма, нові біографічні контексти, як-от транснаціональні, міжетнічні, так звані «долі помежів'я», гендерно марковані тощо. Адже людські долі в межах країн, які в різні періоди частково чи повністю належали до різних державних утворень, можливо об'єктивно відтворити лише в цих контекстах.

На жаль, у вітчизняній біографістиці нині притлумився інтерес до життєписів українців, які, зважаючи на суспільно-політичні обставини, зреалізувалися як діячі в російській науці. Ці наші напевно славетні співвітчизники здебільшого несправедливо перейшли до розряду «забутих», зникаючи з історичної пам'яті народу, серед якого зростали й формувалися. Натомість відомо, що свій інтелектуальний і духовно-культурний потенціал Російська імперія протягом століть черпала з України, приреченої бути донором метрополії. Із часів Петра I кращі представники українства виїжджали до імперських центрів, де зосереджувалися основні наукові та культурні сили, бібліотеки та архіви, був інтенсивніший культурообмін, засвоювався європейський досвід. Наприкінці XVIII — у XIX ст. цей процес втягування, «інкорпорації» української інтелігенції в систему Російської імперії, яка, як могла, сприяла їхній асиміляції, злиттю з росіянами, набув особливої сили. До тих, чиє свідоме життя минуло за межами рідного краю на службі в столиці, належав і Микола Ілліч Стороженко (1836–1906), нащадок славного козацького, а пізніше — дворянського роду з Полтавщини. Випускник Першої Київської чоловічої гімназії (1855), історико-філологічного факультету Московського університету (1860), він став найвідомішим фахівцем у галузі західноєвропейських літератур, зокрема шекспірознавцем, у 1872–1893 рр. завідував кафедрою всезагальної літератури в Московському університеті, у 1893–1902 рр. був бібліотекарем Публічного та Рум'янцевського музеїв (нині — Державна бібліотека Росії) ¹.

Активне наукове, викладацьке, громадське життя Миколи Ілліча відображене в численних спогадах про нього, які, на жаль, досі комплексно не осмислені. Ці мемуари представляють значний науковий інтерес як біографічні свідчення про конкретну особистість. Також у них представлені факти про події, учасниками яких є багато інших відомих чи менш знаних діячів, присутній широкий історико-культурний контекст доби. Це статті, присвячені ювілеям наукової діяльності вченого ², некрологи і т. зв. поминальні статті ³ (на відзначення півроку,

¹ Докладніше про заслуги М. І. Стороженка-літературознавця див. [2].

² Аналіз цих матеріалів докладно див. [1].

³ Терміном «поминальна література» послуговувався ще в 1920-ті рр. Микола Зеров (див.: Зеров М. Марко Черемшина і галицька проза. *Українське письменство від Куліша до Винниченка (нариси з новітнього українського письменства)* : статті. Дрогобич, 2007. С. 400). Щоправда, нині його здебільшого приписують літературознавцю С. О. Макашину (1906–1989) (див.: Книгин І. А. Творчество М. Е. Салтыкова-Щедрина в журнальных некрологических откликах (предварительные заметки). *Известия Саратовского государственного университета. Филология. Журналистика*. 2005. Т. 5. Вып. 1–2 . С. 131; Макашин С. М. Салтыков-Щедрин. Последние годы. 1875–1889. Биография. М., 1989. С. 462–463).

5-ї та 10-ї річниць смерті відомого вченого); спогади, розміщені в збірнику «Памяти профессора Николая Ильича Стороженко» (1909). Значно згодом з'явилися публіцистичні спогади А. Белого, К. Бальмонта, Р. Хін, Т. Щепкіної-Куперник, племінника М. А. Стороженка та інших. Об'єктом нашого зацікавлення в цій статті є друга група меморіальних джерел.

Актуальність обраної теми зумовлена відсутністю ґрунтовного дослідження спогадів про Миколу Ілліча Стороженка, зокрема вміщених у некрологах і поминальних статтях до річниць смерті, які дають змогу відтворити його біографію, діяльність та зв'язки із сучасниками, які відіграли роль у його особистому та творчому житті.

Мета статті — зібрати і систематизувати зосереджені в різних джерелах некрологи та поминальні статті про Миколу Ілліча Стороженка, розширити на їх основі біографічну інформацію про вченого, його внесок у літературознавство та поглибити відомості про культурно-історичний контекст початку ХХ ст.

У межах загальнонаукових методів дослідження застосовуємо описовий і герменевтичний методи, теоретичний аналіз і синтез, що в цілому уможливили систематизацію й узагальнення зібраного матеріалу, висвітлення його загальної характеристики.

Некролог (грец. νεκρός — мертвий, λόγος — слово) — «слово про померлого» як спосіб поширення біографічних відомостей і вшанування його пам'яті — виник за часів раннього християнства та продовжує розвиватися. Основне його завдання — повідомити читача про смерть людини та стисло розповісти про життєдіяльність покійного, його заслуги перед суспільством, причини смерті. Співвіднесені з жанром некролога також тексти, приурочені до днів пам'яті — дев'ять, сорок днів, півроку, річниця, десятиріччя (т. зв. «поминальні статті»), та до публічних подій, тісно пов'язаних із ім'ям покійного (його день народження, завершення розпочатої ним справи тощо). Нині некролог усвідомлюється насамперед як форма прояву поваги та вдячності, а також як одна з ключових форм публічної демонстрації скорботи. На думку англійського соціолога Тоні Уолтера, мета скорботи полягає в конструюванні біографії, яка дає можливість живим інтегрувати пам'ять про померлого в їхнє життя, що триває. Процес, за допомогою якого це досягається, — це розмова з іншими людьми, які знали покійного [21, р. 7].

Крім інформації про смерть, некролог має і культурно-творчий аспект. Він ніби закріплює ту чи ту особистість у культурі, а суспільство відбирає найбільш значущі, на його думку, постаті, фіксує достоїнства померлих, їхні переваги та певною мірою нав'язує їхню модель

життя живим. У цьому сенсі некролог є певним соціальний інститутом, який досить виразно свідчить про систему цінностей суспільства. Бо ж протягом століть «людством вироблено різноманітні соціально-комунікативні ритуали спільного вшанування пам'яті визначних співвітчизників, земляків, представників власного роду, способи і форми збереження й передачі для майбутнього їхніх імен, діянь, біографічних відомостей, більш широкої родовідної та життєписної інформації про них» [14, с. 34.]

За спостереженнями О. М. Яценка, останнім часом все більше дослідників звертаються до вивчення некрологів як окремого жанру та всебічно використовують ці тексти в історичних розвідках [19, с. 300]. Це праці, у яких некролог розглядається як біографічний жанр (А. І. Рейтблат, Т. Г. Букіна та інші). Із літературознавчих позицій досліджуються особливості політичного некролога (Г. А. Орлова), художнього некролога (А. В. Громова, В. В. Перхін), поетичного некролога (І. Захарієва), мовні особливості вивчає С. А. Єремєєва. Некролог розглядають як інформаційний жанр журналістики та як текст, що функціонує в системі масових комунікацій (В. А. Галич, І. А. Карнаух, К., С. Т. Пальчук, О. О. Тертичний та інші), та як форму літературного портрета (Н. В. Картаусова); вважають одним із різновидів мемуарів (І. Н. Войцехівська, Л. М. Джигун, В. М. Довгопол, С. А. Макарчук, Г. В. Стрельський). О. А. Рарицький зараховує некролог до нефікційної прози, оскільки за жанровою ознакою він репрезентує статтю про людину, яка відійшла в потойбічний світ, але залишила після себе вагому творчу спадщину [15, с. 7]. Л. М. Джигун пропонує вважати некролог прикладом біографічного жанру, в якому подано життєпис відомої особи, можна прочитати оцінку активної життєвої і творчої діяльності того, хто відійшов у вічність [6]. Але варто пам'ятати, що некролог — не просто переказ обставин життя покійного, а й «оцінка чийогось життя у формі короткої біографії» [5]. І саме оціночний критерій — це «той елемент, який відрізняє некролог від стандартного новинного повідомлення про смерть» [5].

Смерть провокує на розмову — про світ, час і про себе. Автор некролога стверджує зв'язок між собою, покійним і своїм минулим. Саме тому, як стверджує А. І. Хоментовська, з часів Відродження в Європі слово про померлого все частіше звернене до живих та імпліцитно містить в собі їхні проблеми [18].

Літературознавець В. В. Перхін виокремив такі підвиди некролога: некрологічна стаття, замітка, нарис, а також некролог-есе, некролог-вірш у прозі, некролог-вірш, некролог-плач [13].

Отже, некролог як жанр не має усталених характеристик, вивчається в різних дисциплінах і може вбирати в себе ознаки інших жан-

рів: нарис, критичної статті, спогадів, відгуку. Основне його завдання — не лише проінформувати про смерть, а й подати образ людини, яка відійшла в небуття, крізь призму бачення біографа. У цих здебільшого невеликих текстах часто міститься велика кількість культурної інформації, тому в європейських дослідженнях культури традиційними є аналіз, наприклад, газетних оголошень про смерть — їх вивчають лінгвісти, соціологи, дослідники медіа та ін.

Як стверджує А. І. Рейтблат, друга половина XIX — початок XX ст. були епохою розквіту некрологічного жанру в періодиці [16, с. 70]. К. А. Оніпко уточнює межі цього періоду: з другої третини XIX по перше десятиріччя XX століття [11, с. 83]. В. В. Перхін, осмислюючи особливості некролога як літературно-критичного жанру, зазначає: «Новий розвиток культура літературно-критичного некролога отримала за Срібного віку» [13, с. 164].

Смерть М. І. Стороженка, який відіграв велику роль у творчій долі багатьох талантів Срібного віку, по суті, стала закінченням цілої епохи в російському шекспірознавстві, чільним представником якого був багато років цей «володар дум» — гуманіст, учений і професор в одній особі. 1906 рік, рік відходу М. І. Стороженка, ознаменувався з'явою багатьох публікацій: смерть видатного вченого стала поштовхом до осмислення всієї його наукової спадщини.

Некрологами насамперед відгукнулися літературознавці, його колеги по кафедрі та колишні студенти: оскільки будь-яке поминання має соціальний характер, то його оприлюднення важливе «не так для розширення кола співучасників, як у прагненні продовжити дію слова про людину, яка покинула це коло» [7, с. 24].

Перші дописи було оперативно вміщені в московських газетах. Варто зазначити, що для публікації некрологів існувала особлива закономірність: у перший день смерті відомої особи на першій шпальті газети у великій траурній рамці розміщувалось оголошення про час і місце смерті, а також запрошення на панахиду та поминальні богослужіння з вказівкою місця й адреси їх проведення, також публікувалась інформація про відспівування та місце проведення похорону. На третій день редакція газети публікувала невеликий некролог, написаний за правилами та вимогами того часу [12, с. 242]. Зокрема, некролог інформативного характеру (без біографічної частини, без підпису) про смерть М. І. Стороженка надрукували «Русские ведомости» в рубриці «Московские вести». У ньому повідомлялося про панахиду над покійним 13 січня, перераховувалися присутні на ній професори Московського університету та інші особи — колишні учні, шанувальники, знайомі, студенти, йшлося про дату й годину відспі-

вування та похорон 16 січня. Така інформація дає змогу з'ясувати коло приватних і наукових контактів науковця. Водночас тут розміщено повідомлення про останню волю Миколи Ілліча Стороженка: свою цінну шекспірознавчу бібліотеку (близько 2 тис. томів) він заповів Московському університетові [Додаток, 7].

Некролог Л. П. Бельського в цій газеті за 20 січня складається з трьох блоків: 1) викладацька діяльність покійного; 2) громадська робота; 3) наукові досягнення. Автор наголошує: життя М. І. Стороженка було нерозривне з діяльністю історико-філологічного факультету Московського університету. Л. П. Бельський починає некролог згадкою про кінець 1870-х років, коли покійний ще був молодим професором і вражав своїх слухачів кількістю та різноманітністю знань, мав великий авторитет. Але основне — М. І. Стороженко притягував своєю любов'ю до науки, до університету, до студентів і рідкісною готовністю прийти на допомогу. Л. П. Бельський, колишній його студент, згадує про те, що професор навчав їх удома англійської мови, давав свої книжки, проводив бесіди після лекцій, долучаючи їх таким чином «у таємниці своєї наукової лабораторії» [Додаток, 2]. Усе це прив'язувало до нього учнів і створило близькі стосунки, які в багатьох із них залишилися до його скону.

Визначальними рисами М. І. Стороженка, які приваблювали в його особистості, наголошено в тексті, були: рідкісна чутливість до всіх суспільних явищ, постійна участь у всіх культурних заходах і влучна критика потворного в житті; вічне прагнення «уперед, до світла, правди і свободи», що поєднувалися з м'якістю в оцінці вчинків конкретної людини; світлий гумор і незмінне співчуття добру. Свідченням любові співвітчизників та розумінням ролі М. І. Стороженка, нагадує Л. П. Бельський, було святкування 35-річчя наукової діяльності професора, що стало справжньою подією в житті інтелектуальної Москви, де без нього не відбувався жоден важливий науковий чи художній захід.

Короткими штрихами описуючи основні події в житті покійного, Л. П. Бельський наголошує, що той був за походженням малорос, а за переконаннями — гуманіст, і поряд із ним важко когось поставити. Серед творців, які цікавили М. І. Стороженка-літературознавця, першим автор некролога називає Шевченка, далі — Шекспіра і діячів епохи Відродження. Професор жив вірою в науку та її силу, вірою у світле майбутнє, співчував усьому чесному, молодому, свіжому та бадьорому, вірив в ідеал вільного життя, сповненого радості. Такий гуманістичний погляд на життя був притаманний М. І. Стороженкові і в останні роки його тяжкої хвороби. Л. П. Бельський нагадує про всім відомі події (маніфест 18 жовтня 1905 року) і реакцію на них хворого

професора: «Сльози радості побігли по його обличчю, коли він слухав обіцяння давно бажаної і проповідуваної ним дорогої свободи, із твердою вірою у здійснення якої він і помер» [Додаток, 2]. Отже, життя покійного автор некролога вписав у контекст наукового життя університету, Москви і суспільних подій, показавши М. І. Стороженка як ідеал викладача, науковця, громадянина.

16 січня, у день похорон М. І. Стороженка, «Русские ведомости» надрукували одночасно два некрологи: О. О. Кізеветтера ⁴ та М. Н. Розанова ⁵. Власне, вони написані у форматі заміток і не зовсім відповідають традиційним канонам цього жанру.

О. О. Кізеветтер усвідомлює, що пише некролог про колегу, тому для нього важливо наголосити внесок того в успіх установи, де вони працювали. Смерть М. І. Стороженка він називає великою втратою для науки, університету, московської громади, читаючої Росії та наголошує, що вона боляче відгукнеться в багатьох серцях. Послідовно автор увиразнює масштаби втрати для всіх цих сфер: наука оплакуватиме великого шекспірознавця, університет — одного зі стійких прапороносців своїх заповітних традицій, московське товариство — одного зі своїх «улюблених людей», якого воно звикло бачити та слухати на всіх громадських зібраннях, чи то була науково-літературна тризна за якимось письменником ⁶, чи урочисте святкування значущої суспільної події, чи просто зібрання людей, які зішлись відпочити від буденної житейської прози, сповідуючи розумові та естетичні запити вищого порядку. Нарешті, найширші прошарки російських читачів відчують усю гіркоту нещастя, втративши талановитого, живого популяризатора, чиї публікації збуджували в них думку та волю: глибоко змістовні, зігріті теплою насагою науково-популярні нариси розширювали розумові горизонти й виховували добрі громадянські почуття. Автор некролога переконаний: оцінка

⁴ Кізеветтер Олександр Олександрович (22.05.1866, Санкт-Петербург — 09.01.1933, Прага) — російський історик, публіцист, політичний діяч.

⁵ Розанов Матвій Никанорович (08.12.1858, Москва — 20.10.1936, там само) — російський літературознавець, академік РАН (1921; з 1925 — АН ССРСР). 1883 закінчив історико-філологічний ф-т Московського ун-ту. Учень М. І. Стороженка. Із 1899 — приват-доцент Московського ун-ту на кафедрі історії західноєвропейських літератур, із 1910 — екстраординарний професор, із 1914 — ординарний професор.

⁶ Варто згадати такі некрологічні тексти М. І. Стороженка: Стороженко Н. И. Памяти С. А. Усова. *Русские ведомости*. 1886. № 297; Його ж. Еще одного не стало [Памяти Е. Ф. Корша]. *Русские ведомости*. 1897. № 278; Його ж. Памяти Н. С. Тихонравова. *Памяти Николая Саввича Тихонравова*. Москва, 1894. С. 1–3; Його ж. Александр Александрович Шахов : (некролог). Шахов А. А. *Гете и его время : лекции по истории нем. лит. 18 в., чит. на Высш. жен. курсах в Москве*. Санкт-Петербург : Тип. Тренке и Фюсно, 1903. С. V–VIII.

наукових і суспільних заслуг Миколи Ілліча ще попереду, і її зроблять найближчі учні покійного. Тепер, перед свіжою могилою, коли панують емоції, О. О. Кізеветтер хоче лише «нашвидку передати думки, які уривками зароїлися у свідомості під безпосереднім враженням тяжкої втрати. У перші хвилини радісних зустрічей і гірких розлук відчуваєш і думаєш безладно й похапцем, але завжди так хочеться передати і виразити ці хаотичні і поспішні порухи душі» [Додаток, 5].

Автор передає перше враження, отримане під час лекції Миколи Ілліча. Професор не говорив закличних слів, лекція мала суто фактичний зміст, і її сюжет був далекий від злободенних питань. Але в самій манері мовлення, у загальному тоні спілкування з аудиторією невловимо відчувалася високопробна делікатність духу, яка впливала зі справжньої гуманності, що споріднює між собою людей різного стану та віку. Професор не ораторствував і не священнодіяв, не педалював на почуття і не перенавантажував викладу науковим апаратом — він просто звертався до студентів із розумною, тонкою, невибагливою бесідою, багатою фактами й повчальними узагальненнями, яку супроводжував витончений гумор. Відчувалося, що в цьому мовленні немає нічого придуманого спеціально для студентської аудиторії, і професор такою самою мовою і з тими самими прийомами вестиме мову про улюблені ним наукові питання в будь-якому товаристві, із будь-яким співбесідником — зі студентом-початківцем, з колегою в науці, із першорядним знавцем предмета чи просто з допитливою людиною з так званої «великої публіки». І студент невловимо для себе починав вірити в те, що цим невибагливим тоном своїх лекцій професор долучає його, недосвідченого новачка, до свого вибраного товариства, до своїх товаришів у спільних наукових інтересах. У душі студента-початківця піднімалося гаряче почуття вдячності у відповідь на це довір'я, виявлене йому з висоти професорської кафедри і тим більше цінне, що воно виражалося не в словесних завіряннях, а самими справами. Ось розгадка того, чому студент ішов із першої ж лекції Миколи Ілліча, твердо переконаний, що до цього професора можна сміливо підійти в будь-який час, із будь-яким питанням: не було жодного сумніву в тому, що він усе зробить для свого учня. І в професорській, і в науковій діяльності Микола Ілліч високо тримав прапор святих традицій Московського університету. У науковій праці він не тільки накопичував факти і свідчення, а й шукав обґрунтування для ідеалів, без віри в які життя втратило б для нього весь смисл. Свої ідеали М. І. Стороженко втілював у назві однієї зі своїх праць: «Апостол гуманності і свободи». Ці слова були лозунгом і для його власної діяльності, акцентує О. О. Кізеветтер.

Автор некролога нагадує читачам про загальновідому пристрасну любов М. І. Стороженка до Шекспіра. «Його кабінет був, можна сказати, справжнім „храмом Шекспіра”... книги, портрети, статуетки, альбоми, — усе промовляло тут про цього „літературного бога”, якому поклонявся господар. За такої, сказати б, залюбленості у великого англійського поета, на перший погляд, було би природнім вибрати самого Шекспіра предметом вивчення в своїх перших наукових працях. Так і вчинив би „любитель”, захоплений своїми літературними симпатіями. Але М. І. Стороженко був „ученим”, і вимоги строгої методологічної школи мали для нього першорядне значення. Наукове вивчення явища починається з дослідження його генези, і пристрасний прихильник Шекспіра присвячує кращі роки життя роботі не над Шекспіром, а над попередниками Шекспіра» [Додаток, 5]. Це була, за словами О. О. Кізеветтера, жертва, принесена улюбленому письменнику, продиктована усвідомленням суті наукових завдань. Відомо, що ці праці дослідника здійснили великий внесок у наукову літературу і мали гучну славу не лише в Росії, а й на батьківщині Шекспіра. М. І. Стороженко вперше порушив низку питань із історії англійської драми, які виявились новими і для англійських учених. Його дисертація була перекладена англійською мовою, а сам автор був вибраний віце-президентом Шекспірівського товариства.

Отже, життєвий шлях М. І. Стороженко пройшов, за словами О. О. Кізеветтера, «із прапором науки в руці і з теплою чуйністю до людських потреб у благородному серці» [Додаток, 5], і тому для численних друзів образ покійного професора назавжди залишиться «світлою точкою, що зігрівас душу протягом їхніх життєвих споминів» [Додаток, 5].

М. Н. Розанов починає некролог тривожними словами із передчуттям смерті колеги, делікатно згадуючи про обставини, коли невмолима недуга прикувала Миколу Ілліча до крісла. Автор відчуває, що йому бракує слів висловити всю глибину скорботи, яка переповнює душу. Перед розритою могилою безмежно дорогої людини не місце підбивати підсумки його високих заслуг, переконаний М. Н. Розанов, але наголошує: ім'я Миколи Ілліча Стороженка буде записано незгладимими літерами на скрижалях історії Московського університету та російської освіти. У хвилину прощання автор некролога хоче викликати в пам'яті деякі риси чарівного духовного образу, яким покійний притягував до себе серця: «Його кришталеву чиста душа, сповнена пафосом благородного ідеалізму, належала до... виняткових духовних організацій... Діяльне служіння ближнім всіма способами й засобами — спеціальними знаннями, літературним талантом, особистою допомогою — було принципом його життя, цілковито при-

свяченого здійсненню високих ідеалів науки і гуманності» [Додаток, 11]. Серед письменників він найбільше любив тих, які, за його словами, «своїми творами збільшили суму світла, тепла і гуманності в навколишньому суспільстві». Він сам, наголошує М. Н. Розанов, належав до таких світлих явищ. На університетській кафедрі, на лекціях, на засіданні вченого товариства, у своєму кабінеті, в особистих стосунках — скрізь він був невичерпним джерелом «світла, тепла і гуманності» [Додаток, 11], розсіваючи навколо себе промені зі скарбниці своїх знань, м'якого, люблячого серця і піднесених ідеалів. Автор змальовує ідеальний портрет добротворця: «Важко порахувати всю ту суму добра, яку він дарував оточенню протягом свого плідного життя» [Додаток, 11]. У науковому середовищі він виокремлювався високими якостями душі, із якими поєднувалися допитливий розум ученого-дослідника, витончений художній смак критика і блискучий літературний талант. Усі грані його духовного буття перебували в дивовижній гармонії між собою, яка надавала всій його особистості ту цілісність, що притягує до себе. М. Н. Розанов закінчує некролог словами Шекспіра, улюбленого поета М. І. Стороженка: «Життя його було прекрасне; у ньому так щасливо поєднувалися всі елементи, що природа могла б сказати: „Це — була людина!“» [Додаток, 11].

Ще один некролог (це вже некролог-стаття для журналу) М. Н. Розанов пише в урочисто-піднесеному стилі, занурюється в творчу лабораторію М. І. Стороженка, як фахівець оцінює його літературознавчі праці. Для нього вчений — насамперед один із найталановитіших і найпопулярніших діячів культури, глибокий дослідник і тонкий знавець Шекспіра, який умів поєднати наукову точність дослідження із загальнодоступним і навіть художнім викладом; тридцять років він блискуче і плідно працював на академічній ниві; показав себе чуйним суспільним діячем, натхненним благородними ідеалами інтелігенції; своїми зразковими моральними якостями, рідкісною висотою душі, сповненою гуманності й ідеалізму, він здобув не лише серед молоді, а й серед широких прошарків населення щирю повагу й теплу любов, рідкісну для подвижників науки.

Перед майбутнім біографом М. Н. Розанов окреслює завдання: комплексно простежити наукову, викладацьку, літературну й суспільну діяльність М. І. Стороженка в повному обсязі та всебічно змалювати його привабливий духовний образ. А перед собою ставить значно скромнішу мету — оглянути лише шекспірознавчі праці вченого, власне, його найбільше досягнення. М. Н. Розанов зазначає два найголовніші чинники, на які має зважати майбутній біограф М. І. Стороженка: його українське («малорусское») походження та освіта в Московському університеті. «Малоруський» струмінь по-

мітно пробивався в усьому складі і фізичної, і моральної особистості вченого, наголошує М. Н. Розанов. Ідилічними фарбами він малює характер «малороса», показуючи переваги його походження: «З-під ласкавого неба своєї прекрасної батьківщини М. І. Стороженко приніс до нас, на сувору північ, суто південну рухливість і жвавність, чутливу сприйнятливність до всього поетичного і прекрасного, ясну гармонію надзвичайно чуйної і ніжної душі й невичерпний запас чаруючого гумору» [Додаток, 14, с. 32].

Указавши на вплив Ф. І. Буслаява й О. М. Бодянського, М. Н. Розанов зазначає перехід М. І. Стороженка від славістики до зарубіжної («всеобщей») літератури — унаслідок викладання в Московській першій жіночій гімназії. Далі в біографії викладача з'являється Шекспір, який стає «нерозлучним супутником і вірним другом всього його життя» [Додаток, 14, с. 33]. М. Н. Розанов ретельно розглядає наукові погляди М. І. Стороженка, водночас акцентуючи його дотепність і тонкий дослідницький такт, що дав йому можливість, застосовуючи біографічний і психологічний методи, проаналізувати творчість попередників Шекспіра — К. Марло і Р. Гріна. Далі М. Н. Розанов розглядає шекспірознавчі праці вченого, указуючи, що лише строгість і самовимогливість перешкодили йому написати монографію про цього визначного письменника. Водночас для дослідника не була характерна «шекспіроманія», безмірне поклоніння перед англійським драматургом — він вказував і на достоїнства, і на недоліки його творів, вивчаючи його як безпристрасний історик і об'єктивний критик, керуючись науковими даними і природженим художнім чуттям. Для його гуманної ідеалістично налаштованої душі Шекспір був дорогим як вищий представник епохи Відродження — це, за словами М. Н. Розанова, була спорідненість душ, внутрішнє тяжіння до світлого та гармонійного світогляду. «Цілісність і краса його власної моральної особистості, поряд із науковим талантом і критичним обдарованням, і зробили з нього такого чудового тлумача Шекспіра» [Додаток, 14, с. 60].

Отже, М. І. Стороженко в концепції М. Н. Розанова — це емпатична особа, близька йому за внутрішнім світовідчуттям, за спільним екзистенційним досвідом. Він постає як особистість, що стоїть на вершині культури, яка уявлялась М. Н. Розанову ідеальною. У його некролозі бачимо особливу історико-мемуарну лінію, яку можна певною мірою назвати «агіографічною» (агіографічна, житійна традиція в літературі передбачала максимально безпристрасний опис життя святого як етичного зразка). До річниці смерті вченого М. Н. Розанов видав цей текст окремою публікацією [Додаток, 15]. Також вона з незначними змінами увійшла до щорічника звітів Московського університету за 1906 р. [Додаток, 12].

Некролог однофамільця Матвія Розанова — Василя Розанова ⁷ теж виходить за межі цього жанру: це розлогий, надзвичайно щиро й довірливо написаний нарис із елементами мемуарів, де постать покійного постає в ореолі святості, а любов і пошана до нього повсякчас гіперболізується. Незважаючи на печальний характер, текст залишає оптимістичний настрій.

В. В. Розанову було важливо відмовитися від перерахування сухих фактів — він прагне, щоб за некрологом стояло особисте начало. Автор не використовує банальні фрази. Цим некрологом йому хотілося проінформувати про смерть усіма шанованого викладача своїх однокурсників, які роз'їхалися по всій країні, а також нагадати само собі, за що він вдячний цій людині.

Цього чудового наставника подумки проводила в місце останнього спочинку вся Росія, переконаний автор, у всіх її куточках «хто-небудь зітхнув про нього, так чи інакше подумав, згадав що-небудь особливе, ним помічене» [Додаток, 10].

В. В. Розанов характеризує М. І. Стороженка як неперевершеного лектора: «Усне мовлення його було незрівнянно цікавіше, дотепніше, заокругленіше, ніж письмове. Він говорив, маючи перед собою на клаптиках паперу тільки план чи навіть конспект передбачуваної до читання лекції. Тому лекції його були систематичною, обдуманною, підготовленою імпровізацією, — але саме імпровізацією, з усіма перевагами останньої, з усім натхненням останньої» [Додаток, 10]. Лекції М. І. Стороженка, переконаний В. В. Розанов, найкраще дають розуміння того, що книжка не може замінити усного слухання й не замінює собою університетських аудиторій. «Весь сенс університету — саме в слуханні. Не в науці. На його лекціях відчувались „магнетизм і електрика душ”» [Додаток, 10]. Недаремно сучасна дослідниця зазначає: тексти публічних лекцій С. М. Соловйова, М. І. Стороженка, К. А. Тимірязева та інших неодноразово перевидавались і донині зберігають пізнавальний і методичний інтерес [10].

Особливу увагу автор некролога звертав на стосунки професора зі студентами: «Мені особисто завжди здавалося, що Мик. Іл. мало помічав студентів, що він так любив свою справу, любив науку й університет, що наші мало обізнані голови — ще не осмислені обличчя — уявлялися йому мало фігурними. Він не був суворий (на іспитах), але поблажливий або дуже поблажливий теж ніколи не був.

---

⁷ Розанов Василь Васильович [20.04(02.05).1856, м. Ветлуга, Костромська губ., Російська імперія — 05.02.1919, м. Сергіїв Посад, РРФСР] — російський релігійний філософ, літературний критик та публіцист. У 1878–1882 навчався на історико-філологічному ф-ті Московського ун-ту, був студентом М. І. Стороженка.

Нікому не „потурав”, ніколи не „потакав”. <...> ...Він саме давав себе слухати, давав бажаним можливість учитися біля себе, отримувати від нього поради або вказівки» [Додаток, 10]. За спостереженнями В. В. Розанова, це подобалося студентам; парадоксально, але їм імпонувало й те, що вони були для професора на другому плані — після науки і після університету.

Важливо зазначити, що В. В. Розанов говорить про неможливість виразити свої справжні переживання й почуття не тільки за допомогою жанрових засобів некролога, а й словами в цілому. Некролог закінчується романтичним припущенням: «Якби... на його могилу скласти всі пелюстки троянд, які — може бути, і для себе непомітно — він залишив у серцях своїх незліченних слухачів, піднявся б великий пагорб. Не вміємо краще висловити, як порівнянням з цією квіткою любові, враження від його лекцій, таких серйозних за тоном проголошення та змістом і таких запашних за колоритом викладу, за талантом викладу» [Додаток, 10]. Це суголосне сучасним уявленням про смерть, що, за словами Мішеля де Серто, виявляється за межами звичайних практик, вона невимовна: «Про смерть так само важко вести мову своєю власною мовою, як померти „у себе вдома”» [20, р. 316].

Написання некролога, переказ життя померлого, розмова про нього виявилися дуже важливі й для колег із інших університетів Росії, адже, за висловом Л. Ю. Шепелевича ⁸, сім'я російських істориків літератури була нечисленною, а М. І. Стороженко — один із найстарших і найшановніших у ній. Автор із сумом констатує, що негусті ряди вчених рідшають, надовго залишаючи після себе порожнечу. Біографічний матеріал про М. І. Стороженка, який уміщує автор некролога, зводиться до загальновідомих даних, серед яких на першому місці — національність професора: «малорос за походженням» [Додаток, 17, с. 414], навчання в 1-й Київській гімназії, далі — в Московському університеті, вплив викладачів Т. М. Грановського, М. М. Капустіна, М. І. Крилова, Ф. І. Буслаєва, П. М. Кудрявцева, О. М. Бодянського (як відомо, саме Бодянський, професор-земляк, був другом Іллі Стороженка, Миколиного батька, і порадив юнакові їхати на навчання в Москву. — Г. А.). Окрім загальновідомого факту про початок літературної діяльності М. І. Стороженка (рецензія на

⁸ Лазаревич-Шепелевич Лев-Михайло Юліанович [01(13).10.1863, м. Вітебськ, нині Білорусь — 28.01(10.02).1909, Харків] — історик літератури, археолог. Д-р філології (1896). Навчався в Харківському ун-ті (від 1881); закінчив Новоросійський ун-т в Одесі (1889). У 1887 слухав лекції у Санкт-Петербурзькому ун-ті; перебував у наукових відрядженнях в Австрії, Німеччині, Франції та Італії. Від 1896 — екстраординарний професор, від 1904 — ординарний професор кафедри західноєвропейської літератури Харківського ун-ту.

«Малороссийский сборник» Д. Л. Мордовцева, 1859 р.), важливою є інформація про переклад молодим філологом «Истории славянских законодательств» В. Мацейовського (частина роботи була надрукована в «Чтениях в Обществе истории и древностей России», 1859–1861 рр.). Автор некролога особливу увагу звертає на шекспірознавчу діяльність М. І. Стороженка, на його відрядження до Англії, згадує професорів Сорбонни, яких той слухав: Е. Лабуле, Г. Буасье, Ф. Шаля, А. Мезьєра та інших, захист магістерської дисертації в Петербурзі, вибори доцентом кафедри всезагальної літератури в Москві (1872 р.). Л. Ю. Шепелевич перераховує спеціальні курси, які викладав у Московському університеті М. І. Стороженко: французька середньовічна література; історія давньої англійської літератури; Данте; література Відродження в Італії, Німеччині і Франції; Шекспір; історія шекспірівської критики; історія іспанської драми; історія критики; історія роману та ін. Одночасно він викладав і на вищих жіночих курсах (грецька драма, римська драма, грецька література, історія роману), на драматичних курсах Імператорського театрального училища. Згадує автор і про діяльність покійного як члена, пізніше секретаря і голови Товариства любителів російської словесності, головного бібліотекаря московського Публічного і Рум'янцевського музеїв. Л. Ю. Шепелевич переконаний: покійний був єдиним видатним російським шекспірологом, який довів, що й «на нашому ґрунті можлива рівноправна конкуренція із західною наукою за наявності таланту і працелюбності» [Додаток, 17, с. 419]. Окрім Шекспіра, літературознавця приваблювали й інші теми та автори (Байрон, Паркер, Сервантес, Гете, Г. де Сталь, Пушкін, Лермонтов, Баратинський), але Л. Ю. Шепелевич акцентує: «Симпатії Стороженка — на боці рідної малоруської літератури; вони проявляються особливо яскраво в його статтях про Шевченка, куди автор вніс багато фактичного матеріалу і чутливого розуміння духу поезії» [Додаток, 17, с. 419]. Широта й глибина наукових інтересів давали можливість вважати його «тонким, із розвинутим естетичним відчуттям аналітиком-істориком» [Додаток, 17, с. 420]. В усіх його працях автор некролога помічає «гуманну, незвичайно щирю людину» [Додаток, 17, с. 421]; він присвячував увагу таким діячам літератури, які сприяли розумовому та моральному просвітленню свого середовища. Усі симпатії М. І. Стороженка — на боці тих поетів, які прагнули «не дати погаснути в нашій душі священній іскрі співчуття до молодшого брата» [Додаток, 17, с. 421]. Автор наголошує на відповідності внутрішньої гармонії світобачення М. І. Стороженка і зовнішньої стилістичної форми його праць, зрозумілій і витонченій, і сподівається, що пам'ять про нього як про солідного вченого, талановитого професора, широко і всебічно

освічену людину, гуманного наставника і вчителя «ніколи не погасне в тому інтелігентному середовищі... якому дорогі заповіді гуманності, науки і просвіти» [Додаток, 17, с. 421] та закінчує некролог сентенцією Горация: «Multis ille flebilis occidit» («Помер, оплаканий багатьма хорошими людьми». — Г. А.).

Серед некрологів, які з'явилися на шпальтах часописів, варто згадати написаний поетом Андрієм Бельм⁹, що був надрукований у символістському журналі «Весы». Письменник не ставив завданням осмислити життєвий шлях ученого, оцінити його наукові досягнення, а говорить про М. І. Стороженка як про людину, наголошує його унікальність: «Микола Ілліч був рідкісним явищем: він був істинним гуманістом. Він був на голову вищий від своїх учнів. Він це усвідомлював» [Додаток, 1, с. 67]. Автор некролога повсякчас переходить на художній стиль, згадуючи тихий погляд покійного, його незайману душу, самотність цієї особистості, хоча шанувальники і друзі оточували його все життя. Дитячий спогад розчулений — перед читачем постає добродушний, казковий образ. «Я пам'ятаю його з дитинства. Він любив спантеличувати дітей раптовою дотепністю ігор та жартів. Серйозний, трохи суворий, він раптом ніби висипав нам на голову жменю золотих картонажів. Діти любили ховатися у нього в кабінеті. До цих пір із розчуленням згадую образ покійного професора, звернений до нас, дітей, добродушний, жартівливо казковий» [Додаток, 1, с. 68]. Пізніше автора захоплювала атмосфера «очищеного благородства», яка оточувала професора, полонила благоговійна повага до людської особистості й лицарське ставлення до жінки. Важливий виховний момент, який мали в собі зустрічі з М. І. Стороженком: саме на його «класичних недільних ранках» автор некролога навчився цінувати знання, розум і серце вченого. Зазначено і привабливість натури професора: до нього «тягнуло» абсолютно різних людей, і всіх він зустрічав «з тихою, любовною простотою» [Додаток, 1, с. 68]. Образ професора для автора некролога все життя випромінював м'яке світло моральної свідомості, незвичайної душевної краси.

Андрій Белий теж гіперболізує всезагальну любов до покійного та показує себе частинкою численної армії його прихильників: «Я глибоко любив покійного, тому що всі його любили, бо не могли не любити ті, хто знав його. <...> І ось його не стало — не стало дуже хорошої людини» [Додаток, 1, с. 67, 68]. Водночас і в некролозі він вважав потрібним натякнути на ідеологічну дистанцію між собою і

⁹ Андрій Белий (справжнє ім'я Бугаєв Борис Миколайович; 1880, Москва — 1934, там само) — російський письменник-символіст. Син математика, декана фізико-математичного ф-ту Московського ун-ту Миколи Васильовича Бугаєва. Дитячі та юнацькі роки провів у будинку на Арбаті, 55, де їхніми сусідами була сім'я Стороженків.

покійним: «Я не люблю лібералізму. Ближче мені сталеве кування суспільних відносин у соціал-демократії... <...> Микола Ілліч був занадто людина у вічно прекрасному розумінні цього слова, щоб його можна було зарахувати до типових лібералів нашого часу. Останнім часом покійний мовчав, коли навколо нього гарячкували ліберали, але на всі боки розліталися клубки висловів, словесних і запорошених, коли лунала його коротка, уривчаста мова; чистим повітрям дихали його слова, хоча взагалі він був людина ліберально налаштована» [Додаток, 1, с. 67, 68]. На жаль, у пізніших спогадах Андрія Белого образ М. І. Стороженка зазнає кардинальних змін: на першому плані в них постають розходження в їхніх суспільно-політичних та естетичних поглядах.

В. В. Каллаш¹⁰ пише насамперед про те, що особа М. І. Стороженка була дуже відомою: «Без сумніву, його любили в Москві. Він був одним із найпопулярніших професорів її рідного університету» [Додаток, 4, с. 175]. Важливим для автора некролога є вміння покійного гармонійно поєднувати наукову та громадську діяльність і риса постійності, «рівності» в розвитку: сформувавшись як особистість і науковець в «епоху великих реформ», М. І. Стороженко не потрапляв під вплив сучасніших модних віянь, а залишався «західником, гуманістом, лібералом» [Додаток, 4, с. 175]. В. В. Каллаш згадує про захоплення професора театром (його можна було зустріти на всіх прем'єрах, літературних чи артистичних торжествах) та акцентує його здатність привертати увагу своєю внутрішньою красою, яка була помітна і зовні: «І мимоволі очі зверталися в його бік, до обличчя, яке світилося безкінечною добротою, крізь яку повсякчас пробивався м'який і тонкий, суто український гумор» [Додаток, 4, с. 176]. Інші риси характеру покійного, які наголошує автор некрологу, це совісність і скромність: «Для близьких він був уособленою совістю... впадали в око великий розум, широка освіта, великий літературний талант, але Микола Ілліч нібито їх не помічав... ніколи не висував і не наголошував» [Додаток, 4, с. 176].

У некролозі знаходимо спостереження про професійні здобутки Стороженка-науковця та вказівку на риси, які він виплекав у собі завдяки багаторічним заняттям західноєвропейськими літературами: широта погляду, глибокий і багатосторонній аналіз, дослідницький такт. Для В. В. Каллаша важливо вказати, що, спеціалізуювшись на Шек-

¹⁰ Каллаш Володимир Володимирович [01(13).03.1866, хутір Якубівка, нині село Чернігівського р-ну Чернігівської обл. — 29.01.1918, Москва] — російський та український літературознавець, фольклорист, бібліограф, текстолог. 1890 закінчив Московський ун-т. Викладав у гімназіях і Московському ун-ті. Секретар Товариства любителів російської словесності.

спірі і його попередниках, Микола Ілліч ніколи не втрачав глибокого інтересу до російської та української літератур. Професійні інтереси «не заважали йому тепло цікавитися рідною українською літературою, до якої тягнула його стихійна сила народності, дитячі і юнацькі спогади, які міцно залягли в душу» [Додаток, 4, с. 177]. Автор некролога особливо відзначає біографічні шевченкознавчі студії науковця, де строгість історичного дослідження поєднувалася із «суто малоруським національним чуттям шевченківської творчості» [Додаток, 4, с. 175]. Працюючи над біографією Шевченка, досліджуючи важкодоступні архівні документи, М. І. Стороженко «з'ясував немало істотних фактів трагічного життя поета» [Додаток, 4, с. 178].

Згадували про вченого й на батьківщині, зокрема в журналі «Киевская старина» (некрологи в цьому часописі були відокремлені в спеціальну рубрику). В. І. Ульяновський виявив цікаву інформацію про опікування Миколою Іллічем Стороженком долею цього часопису (тут було надруковано кілька його шевченкознавчих розвідок). Зокрема, у листі від 16 листопада 1889 р. Микола Ілліч пропонував племіннику створити «кампанію на паях для продовження видання» [17, с. 31], вважаючи, що брати Микола та Андрій Стороженки могли виступити співвидавцями журналу. На жаль, ці проекти лишилися нереалізовані. 1901 р. «Киевская старина» відгукнулася на ювілей шанованого професора розлогою статтею «Николай Ильич Стороженко (По поводу 30-летия его профессорской деятельности)» (*Киевская старина*. 1901. Декабрь. С. 478–484). Її авторка, Олена Пчілка¹¹, зосередилася на спогадах про свої зустрічі з ювіляром, а саме видання мемуарів, як наголошує Н. І. Любовець, стало «одним із програмних напрямів роботи часопису» [8, с. 479].

Через 5 років у некролозі, уміщеному в цьому журналі (автором його, ймовірно, був В. П. Науменко¹²), який вважав себе зв'язаним духовно з іменитим земляком, зазначалось: «Ім'я покійного користувалось такою голосною славою ученого не лише в нас, а й за кордо-

¹¹ Олена Пчілка (справжнє ім'я Ольга Петрівна Косач (Драгоманова); 29.06.1849, м. Гадач, Полтавська губ. — 1930, Київ) — українська письменниця, меценатка, перекладачка, етнограф, фольклористка, публіцистка, громадська діячка, член-кореспондент Всеукраїнської академії наук (1925).

¹² Науменко Володимир Павлович (07.07.1852, м. Новгород-Сіверський — 08.07.1919, Київ) — громадський і педагогічний діяч, учений-мовознавець, історик. 1873 закінчив історико-філологічний ф-т Київського ун-ту, 30 років викладав у середніх школах Києва, 1905–17 — засновник і директор гімназії. Від 1875 — член київської «Старої громади», її скарбник. Від 1882 — співробітник, а від 1893 — редактор часопису «Киевская старина». Один із фундаторів Українського наукового товариства, 1915–17 — його голова. Від 15 листопада до 15 грудня 1918 — міністр освіти Української Держави. 1919 працював у ВУАН. Розстріляний київською ЧК.

ном, такою почесною популярністю професора-людини, що втрата М. І. Стороженка болем відгукнеться в серцях усіх, кому дорогі істинні блага батьківщини. ... Ми втратили одного з найбільших представників захисту наших українських культурно-історичних завдань, а зокрема дослідника деяких, найбільш важких, сторінок у житті Т. Шевченка і його гуртка» [Додаток, 8, с. 13].

Інше завдання стояло перед Оленою Пчілкою як творцем некрологічної статті: «Дати більш докладний огляд життя його і літературної діяльності» [Додаток, 9, с. 231]. Дитинство і юність, проведене в Україні, наголошує авторка, сформували духовний склад цієї людини та незримо назавжди пов'язали його з рідним краєм. Олена Пчілка з гіркою констатує: Москва відірвала Миколу Стороженка від України, від кола її літературних інтересів, від ідей українофільської інтелігенції. Як багато могло значити для нього спілкування з прихильниками національної української ідеї, авторка некролога бачить у тому, що перші наукові інтереси юного філолога підтримали М. О. Максимович і О. М. Бодяньський — українці, які працювали в Московському університеті. На основі аналізу першої друкованої праці М. І. Стороженка — розлогої рецензії на «Малорусский литературный сборник», виданий Д. Л. Мордовцевим 1859 р. в Саратові (надрукована в журналі «Отечественные записки», 1859), Олена Пчілка робить прогноз: яким би «корисним керівником української літератури» [Додаток, 9, с. 236] міг би бути М. І. Стороженко з його знаннями, критичним талантом і чуттям, з його любов'ю до рідного слова, симпатією до його діячів.

Найважливішими у спадщині М. І. Стороженка, на думку авторки, є шекспірознавчі дослідження, що охопили як докладне вивчення творів геніального драматурга у зв'язку з його біографією, так і студювання творів його попередників, вивчення епохи, з якої вони вийшли та яка спричинила характер їхньої творчості. Олена Пчілка докладно аналізує ці зразкові, за її словами, праці, оскільки вони захоплюють «своїм інтересом, струнким зображенням... складного предмета, зрозумілістю висвітлення і красою викладу» [Додаток, 9, с. 238], цитує багато уривків його статей. Усе це робиться для того, щоб хоча б так звернути увагу читача на величезні заслуги вченого, чії праці в Україні були майже невідомі.

Олена Пчілка також докладно характеризує шевченкознавчі праці Миколи Стороженка, у яких дана «хоч і стиснута, але прекрасно написана біографія Шевченка» [Додаток, 9, с. 252], пише про нього як про викладача та громадського діяча.

Водночас авторка некролога не перебільшує і не переоцінює заслуг покійного: «... не українським письменником був цей високо по-

шанований автор... Не українську літературу, не рідну мову збагатив він своїми творами...» [Додаток, 9, с. 251]; вона не називає його борцем за українську національну справу чи українським діячем, це, на її думку, було б неправильно; він був швидше «апостол науки, гуманності і свободи» [Додаток, 9, с. 256]. Але Україна з повним правом може пишатися Миколою Іллічем Стороженком, вважає Олена Пчілка, оскільки дала йому велику силу інтелекту й таланту та властивості душі й серця: його м'якість, делікатність і щирість — риси справжньої української натури.

Некролог Олени Пчілки вирізняється з-поміж інших тим, що вона цитує в ньому інші некрологи, уже надруковані в імперських газетах (не зазначаючи їх авторства), прагне показати українському читачеві повагу й шану до покійного, яку він заслужив серед своїх колег і учнів. Можна сказати, що авторка поєднала традиційні риси цього жанру з індивідуальним підходом до оцінки постаті літературознавця (така тенденція часто простежується на початку ХХ ст.). У некрологічній статті, яка представляє собою, власне, нарис творчості, вона знайшла місце і для вираження почуття, і для оцінки наукової спадщини покійного. Олена Пчілка, відгукуючись на смерть людини, яку вона добре знала, на перший план ставить не власні спогади чи переживання, а внесок ученого в літературознавство, прагне оцінити і його людські якості, і наукові достоїнства його творів¹³.

У статті Д. Д. Шереметьїнського, опублікованій з приводу півріччя смерті М. І. Стороженка, теж на першому місці його національність: «Малорос за походженням... з'явився на світ... у родовому помісті своєї матері... Тут, серед мальовничої природи, обвіяної променями яскравого українського сонця, проминуло його дитинство» [Додаток, 18, с. 213]. Також автор услід за іншими наголошує на любові студентів до викладача, його авторитеті. Але основне, чим він притягував до себе, на думку Д. Шереметьїнського, — щира любов до науки, до університету і студентів та повсякчасна готовність допомогти кожному, хто цього потребував. «У себе вдома він влаштовував приватні і, звичайно, безкоштовні уроки англійської мови... Він бесідував зі студентами про прочитані ним лекції, давав їм рідкісні видання, які сам випишував з-за кордону. Ознайомлюючи таким чином студентів з тайниками своєї наукової лабораторії, він всіляко намагався відкрити їм істинний шлях до подальших самостійних занять з історії літератури» [Додаток, 18, с. 217]. Усе це мимоволі прив'язувало до М. І. Стороженка його учнів і витворювало між ним і його слухачами найтісніші стосунки, які зазвичай не переривалися й після закінчення

¹³ Докладніше про реценцію Оленою Пчілкою постаті М. Стороженка див. [3].

університету. Микола Ілліч приваблював учених-початківців не лише науковим аспектом своєї діяльності: «У свої лекції... він вносив ту саму витонченість художнього чуття і той само істинно-гуманний напрям, яким були позначені вже перші його літературні праці» [Додаток, 18, с. 217].

Д. Шереметьїнський згадує і про оригінальні художні твори М. І. Стороженка: це три поетичні казки — «Лицар з бочечкою», «Заслужена копійка», «Троє братів і названа сестра», опубліковані в журналі «Детский отдых» (1891–1892)¹⁴ — та одноактна комедія «Троєжонець», яка під псевдонімом Мик. Тулетова була поставлена на сцені Московського Малого театру 19 січня 1896 р., на честь бенефісу артистки М. М. Єрмолової¹⁵ [Додаток, 18, с. 221].

Річниця смерті — привід ще раз нагадати про людину. До 5-річчя смерті М. І. Стороженка з'являється стаття, підписана В. С. (автор — Віра Спаська¹⁶), де теж насамперед акцентується на його українському походженні: «М'яка, гармонійна натура Миколи Ілліча, ніби пронизана промінням українського сонця, допомогла йому знайти щастя для його серця» [Додаток, 16, с. 146]. Авторка вперше цитує епітафію на могилі Стороженка на Ваганьківському кладовищі в Москві:

*Не строгим Ты, о Господи,
Мне будешь Судией,
Но суд мой сотвори, молю
По милости Твоей.*

За ним був другий напис — рядки із сонета Шекспіра:

*Ни смерти не страшишь, ни горечи забвенья,
Нет, в памяти людей ты будешь жить всегда*¹⁷ [До-

даток, 16, с. 149].

На першому плані у В. М. Спаської не соціально важливі факти, а приватне життя, сім'я: жіноча поминальна стаття акцентує насампе-

---

¹⁴ Цієї інформації немає в жодних інших джерелах. — Г. А.

¹⁵ Нам не вдалося знайти, чи була вона надрукована. — Г. А.

¹⁶ Віра Михайлівна Спаська (1852–1938) — перекладачка, автор спогадів. Народилася в Москві в родині метеоролога й фізика, професора Московського ун-ту М. Ф. Спаського. Викладачка французької мови в Петропавлівській жіночій школі, у 4-й гімназії. Перекладала з кількох мов літературно-критичні твори і белетристику. Співпрацювала в журналах. Залишила спогади про історика російської літератури і педагога В. Я. Стоюніна, про зустрічі з письменником І. А. Гончаровим.

¹⁷ Сучасний стан могили описано у виданні: Саладин А. Т. Очерки истории московских кладбищ. М., 1997. С. 249. (Невідомо чому, на відміну від дати народження М. І. Стороженка, зафіксованій на пам'ятнику (10 травня 1837 року), в усіх некрологах, довідково-біографічних виданнях зазначено інший рік його народження — 1836. — Г. А.).

ред на особистому. Тому її публікація має принципово приватний, неофіційний характер і не претендує на відображення всього життєвого шляху померлого. Прикметно, що авторка згадує не лише професора, а й найближчого члена його родини, гідну супутницю життя. Ліричною нотою пронизані спогади про кохання Ольги Іванівни і Миколи Ілліча — «як у Ромео і Джульєтти». [Додаток, 16, с. 146]. Боєм і тривогою пройняті спогади про останні роки життя дружини: у кожному листі Миколи Ілліча відчувається стурбованість про її стан. Смерть Ольги Іванівни надломила його душевні сили, у його внутрішньому житті здійснюється переворот. В. М. Спаська змальовує психологічний портрет самотньої людини, яка незабаром теж зіткнулася з невиліковною хворобою, та фокусує увагу на процесі вмирання. Її вражає мужність, із якою М. І. Стороженко терпів страждання, продовжуючи понад силу писати, наполегливо сподіваючись черпати в роботі бадьорість і моральну підтримку. Зворушливо описані епізоди щонедільного відвідування ним могили дружини. Пізніше, позбавлений можливості рухатися, він усе частіше зупиняв свій погляд на її портреті. Життя М. І. Стороженка, яке протягом 20 років спостерігала мемуаристка, демонструвало їй спершу світлі й радісні, а пізніше — скорботні та сумні сторінки прекрасної та патетичної поеми кохання, «яка торжествувала над смертю» [Додаток, 16, с. 149]. І в особистому житті, і в наукових працях він сповідував піднесену істину: «Любов сильніша за смерть». Особливої згадки в некролозі удостоїлися обставини хвороби і смерті літературознавця. В. М. Спаська повідомляла не тільки результати і підсумки завершеного життя, а й описувала подробиці побуту та навіть інтимно-особисті риси покійного.

Авторка спогадів переконана: усі, хто вчився у Миколи Ілліча, хто шукав у нього допомоги і поради, без сумніву, «збережуть назавжди незмінно теплу і вдячну любов до... людини безкінечної доброти, яка не переставала з піднесеною вірою молодості проголошувати... торжество... ідеалів людства» [Додаток, 16, с. 150].

Через 10 років після смерті М. І. Стороженка йому знову присвятив статтю М. Н. Розанов. Це, власне, було нагадування заслуг одного з найбільш благородних і талановитих університетських викладачів. М. І. Стороженко для автора статті — професор-гуманіст і людина кришталевої чистоти душі, тому важливі підсумки його «видатної і симпатичної діяльності, яка виходила далеко за межі суто академічної сфери і мала характер широкого громадянського служіння» [Додаток, 13]. М. Н. Розанов звертає увагу на те, що привабливий образ професора не знижується з плином часу: ще більше зростає його культурна цінність і значення, і тепер особливо має бути дорога пам'ять про

таких людей, як М. І. Стороженко, переконаних проповідників моральної висоти й достоїнства людської особистості. «Нам потрібні такі світочі, як втілюють у собі моральну самосвідомість свого народу, нам потрібні такі променисті маяки правди, добра і краси, які постійно нагадують нам про кращі заповіді і традиції, які ввійшли в нашу плоть» [Додаток, 13]. Урочисто й піднесено М. Н. Розанов нагадує про заслуги М. І. Стороженка як першого представника кафедри всезагальної літератури в Московському університеті, який зумів відразу поставити її на заслужену наукову висоту, про його роль у розвитку жіночої освіти (16 років він викладав на вищих жіночих курсах), згадує про нього як громадського діяча, який відгукувався на запити сучасності й багато зробив для популяризації наукових знань.

Закінчується текст традиційною етикетною формулою: «Мир праху талановитому вченому і професорові, і чудовій людині! Стороженко належав до числа кращих... людей, які незгладимо вписали своє світле ім'я на скрижалі... культури і суспільності» [Додаток, 13].

І. М. Бороздін¹⁸ згадує про те, з якою рідкісною довірою і повагою ставилися до М. І. Стороженка студенти, а він, як «справжній наступник Грановського і Кудрявцева... не вважав можливим обмежувати своє ставлення до студентства аудиторією і бесідою в двадцятихвилинну перерву. Його кабінет і вдома, і в Рум'янцевському музеї був завжди відкритий для кожного, хто навчається, для кожного, хто потребував поради чи вказівки. І ніхто так не міг обігріти і приголубити, як Микола Ілліч. У його ставленні до студентства було багато теплоти, але в той же час і ділової серйозності [Додаток, 3, с. 12].

До 10-річчя смерті вченого з'явилося і видання А. І. Линниченка¹⁹ «Венок на могилу Н. И. Стороженка» (Одеса, 1916) [Додаток, 6]. Для автора важливе створення рідного, домашнього, теплого образу старшого друга, наставника, колеги. У тексті поєднано два компоненти — любов до людини, про яку ведеться оповідь, і прагнення вписати її в контекст часу. Наратив тексту обертається навколо знаменного дня відходу в інший світ М. І. Стороженка (12 січня, Тетянин день, вважається святом для Московського університету). Це видається для автора поминальної статті не випадковим: «Людина, що всю себе, всю

---

¹⁸ Бороздін Ілля Миколайович (04.11.1883, Ярославль — 13.10.1959, Воронеж) — історик-сходознавець, етнограф, педагог, літературний критик. Закінчив історико-філологічний ф-т Московського ун-ту (1907). У 1935–1943 рр. репресований. Професор (1947). 1949–1959 — завідувач кафедри загальної історії Воронежського ун-ту.

¹⁹ Линниченко Іван Андрійович (12.10.1857, Київ — 09.07.1926, Сімферополь) — історик-славіст, археограф, педагог, кримознавець. Професор Новоросійського ун-ту в Одесі. Член Київського товариства старожитностей і мистецтв. Член-кореспондент Санкт-Петербурзької і Краківської академій наук.

свою душу віддала університету, науці, представник усіх кращих, світлих і святих університетських традицій, віддає вічності свою світлу душу під хор багатьох тисяч юних голосів, які святкують свою молодість, свої сподівання» [Додаток, 6]. Мова поминальної статті лірична, піднесено-патетична, юність душі протиставляється тлінному тілові; горні небеса — грішній землі, смерть — вічності. Текст насичений цитатами зі студентського гімну «*Gaudeamus igitur*» та суголосними рядками з пушкінського вірша, який любив покійний: «И пусть у гробового входа / Младая будет жизнь играть...». Професор М. І. Стороженко для автора — «дорогий, незабутній», «лицар без страху і докору» [Додаток, 6, с. 8]. Автор жалкує: тодішня молодь навряд чи могла усвідомлювати значення відходу у вічність Миколи Ілліча, бо в останні роки через хворобу той не читав лекції, облишив місце бібліотекаря Рум'янцевського музею. Читач відчуває голос біографа, вірить у теплу й ніжну дружбу між ним і покійним. А. І. Линниченко в день похорону був далеко від Москви і не зміг провести друга в останню путь, але зворушливо згадує через десять років чийсь переказ про важливий епізод: «...в останній день свого життя він (Микола Ілліч Стороженко. — Г. А.) згадав про мене, і пам'ять про ці останні слова його теплої дружби залишилась на все життя зі мною» [Додаток, 6, с. 8]. Завершення тексту традиційне для поминального наративу з додаванням характеристики покійного, пропущеної через власне сприйняття: «Нехай буде світлою пам'ять вічно юного професора з його кришталевою душею» [Додаток, 6] та нагадуванням: велика радість знати й цінувати таких людей.

Наступна поминальна стаття про М. І. Стороженка з'явилася аж 1946 р., з нагоди 110-ї річниці від народження і 40-ї річниці смерті вченого, праці якого в 1920–1930-х роках радянська літературознавча наука трактувала як буржуазні й методологічно хибні. Належала вона учневі професора І. М. Бороздіну, який з 1925 по 1943 р. відбував ув'язнення як член контрреволюційної націоналістичної групи (Бороздин И. Н. И. Стороженко и театр. *Русский театр*. 1946. № 7–8. С. 62–64). Може, для того, щоб показати професора в кращому світлі, він характеризує М. І. Стороженка як старого шістдесятника, який до кінця життя зберігав вірність своїм ідеалам, різко ставився до проявів занепадництва, містицизму і декадентства, не сприймав лозунгу «мистецтво для мистецтва», зокрема експериментаторської творчості Костянтина Бальмонта і Андрія Белого, а був носієм кращих традицій реалістичної літератури.

До сторіччя смерті видатного вченого в Росії спромоглися лише на замітку інформативного характеру з характерним підзаголовком-прив'язкою до цієї дати (Николюкин А. Н. К 100-летию смерти

Н. И. Стороженко. *Литературоведческий журнал*. 2005. № 19. С. 427–428).

Отже, опрацювавши провідні російські та українські видання 1906–1916 рр., можемо аргументовано ствердити, що періодика активно відгукнулася на смерть М. І. Стороженка. На сторінках щоденних газет, а згодом — журналів та наукових видань з'явилися численні, різноманітні за змістом та обсягом матеріали, присвячені пам'яті померлого. Автори більшості із цих публікацій — літературознавці, добре ознайомлені з творчим доробком М. І. Стороженка. Тому в їхніх дописах, зокрема, неодмінно наголошувалося на незамінності його втрати для всієї науки й освіти, давався огляд та оцінка його діяльності. Біографічний підхід у некрологах М. І. Стороженка здебільшого поєднувався з філологічним дискурсом. У публікаціях можна виявити віддзеркалення біографії М. І. Стороженка, вони формують панорамну картину основних етапів його життя та наукової діяльності, взаємин із суспільством. Водночас у некрологах та поминальних статтях постать М. І. Стороженка розглядається під різними кутами зору: із позицій професійної, особистої, сімейної історії, культурних процесів, історії літературознавства. У всіх текстах містяться біографічні факти, відомості про освіту, є розгорнута характеристика науково-педагогічної діяльності, з'ясовується ставлення вченого до досягнень попередників, а також своєрідність його поглядів і позицій, роль у розвитку літературознавчої науки. Усі автори некрологів зазначали насамперед причетність М. І. Стороженка до українського народу, його інакшість порівняно з іншими колегами (суто український темперамент та психіку, любов до рідного краю) і лише після цього — професійні заслуги. Автори описують переважно відомі сторінки біографії діяча, актуалізують його літературознавчу спадщину, занурюються у творчу лабораторію, акцентують на вагомих і менш значущих дослідженнях. Оскільки некролог є відгуком, реакцією на подію, що відбулася недавно, тому його характерною рисою є яскраво виражене емоційне начало, виразно публіцистичний характер, оцінка життя і творчості діяча має суб'єктивне забарвлення, тексти метафоризовані. Більшість некрологів написані за канонами «поминального жанру»: про мертвих добре або нічого.

Біографічні оповіді про М. І. Стороженка були і в інших жанрах — в ювілейних статтях та спогадах. Але саме в некрологах зроблені спроби підсумувати життя, вони закріпили його відомість у суспільстві, зокрема в середовищі літературознавців, тобто некролог ставав складником галузевої біографіки.

На прикладі некрологів на смерть М. І. Стороженка можна побачити, як наукове співтовариство вибудовує ідентичність навколо тра-

диції, яка визначається переважно іменами своїх видатних представників, і з повагою ставиться до зберігання та передачі пам'яті через поминання покійних. Некрологи на честь М. І. Стороженка яскраво демонструють: існування будь-якої спільноти живих підтверджується наявністю спільної пам'яті її членів. Смерть одного з них дає можливість і привід цю пам'ять підтвердити і зміцнити. Некролог ставав основою для створення наукової біографії вченого, яка дає змогу «осмислити наукові пошуки особи в конкретній галузі науки, проблеми, які вона досліджувала, її місце в історії науки як суб'єкта історіографічного процесу зокрема та процесу творчості, наступності наукової думки, відстежити особливості формування наукових знань, напрямів, розвиток наукових поглядів, дослідницькі методи, концептуальні положення тощо» [9, с. 473] та водночас реконструювати ментальний світ особи, тобто «скласти безліч окремих фрагментів життя в єдину картину, репрезентуючи постать у повноті дій, вчинків, проявів характеру, інтелекту і світоглядних позицій у контексті епохи, соціального середовища, духовної і матеріальної культури з їхніми ключовими кодами» [4, с. 287].

Кожен автор некролога чи поминальної статті вибудовував певні схеми поведінки і життєві траєкторії свого героя, вписуючи їх у систему ідей, характерних для того часу. Колеги прагнули показати громадськості гідний портрет сучасника, який пішов у засвіти, простежити його професійний життєвий шлях. Важливо те, що цей портрет відображав також особливості характеру, а не складався з механічного перерахунку важливих дат. Некрологи та поминальні статті сформували основу, каркас для сприйняття образу М. І. Стороженка, який пізніше розвинули автори спогадів. Тому вони є цінним історичним і літературознавчим джерелом та матеріалом для створення в майбутньому наукової біографії цього видатного вченого.

1. Александрова Г. А. Постать М. І. Стороженка в ювілейних матеріалах: біографічний та історико-культурний контекст / Г. А. Александрова // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. – Київ, 2020. – Вип. 19. – С. 212–230. <https://doi.org/10.15407/ub.19.212>
2. Александрова Г. А. Постать Миколи Стороженка в літературознавчій науці кінця XIX — початку XX ст. (до 180-річчя вченого) / Г. А. Александрова // Філологічні семінари. – Київ, 2017. – Вип. 20. – С. 165–173.
3. Александрова Г. А. Постать Миколи Стороженка в рецепції Олени Пчілки / Г. А. Александрова // Волинь філологічна: текст і контекст. – Луцьк, 2019. – Вип. 28. – С. 207–224.
4. Буряк Л. Ментальний світ українського інтелектуала модерної доби: Гнат Павлович Житецький / Лариса Буряк // Ейдос. – 2016–2017. – Вип. 9. – С. 287–303. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2016-2017_9_21

5. Гончар М. И. Некролог как специфический источник изучения жизнедеятельности личности (на материалах «Подольских епархиальных ведомостей») / М. И. Гончар // Global trends of development of ethnic languages in the context of providing international communications/ traditions and modern trends in the process of formation of humanitarian values. – London, 2014. – P. 79–81.
6. Джигун Л. Мемуарна література як джерело вивчення біографії українських еміграційних письменників / Людмила Джигун // Філологічний дискурс. – Хмельницький, 2017. – Вип. 6. – С. 34–44.
7. Еремеева С. А. Бремя памяти: некролог как академическая практика / С. А. Еремеева // Вестник РГГУ. Серия «Культурология. Искусствоведение. Музеология». – 2012. – № 11 (91). – С. 20–28.
8. Любовець Н. І. Спогади на сторінках часопису «Киевская старина» в контексті еволюції української мемуаристики / Н. І. Любовець // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – Вип. 31. – С. 476–499.
9. Ляшко С. Довідкова біографістика в контексті соціогуманітарного знання ХХІ ст. / Світлана Ляшко, Наталя Марченко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – Вип. 34. – С. 465–476.
10. Никс Н. Н. Московская профессура во второй половине XIX – начале XX вв. : социокультурный аспект / Н. Н. Никс. – М. : Новый хронограф, 2008. – 303 с.
11. Онипко К. А. Первые русские некрологи: герои и контексты / К. А. Онипко // Ученые записки Петрозаводского государственного университета. – 2018. – № 1 (170). – С. 83–87.
<https://doi.org/10.15393/uchz.art.2018.14>
12. Павленко Р. И. Некролог в газетах и журналах рубежа XIX–XX и XX–XXI веков / Р. И. Павленко // Филологические этюды : сб. науч. ст. молодых ученых. – Саратов, 2015. – Вып. 18. – С. 240–249.
13. Перхин В. «Открывать красоты и недостатки...» : Литературная критика от рецензии до некролога : Серебряный век / Владимир Перхин. – СПб. : Лицей, 2001. – 256 с.
14. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / В. І. Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 520 с.
15. Рарицький О. Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників) / Олег Рарицький. – Київ : Смолоскип, 2016. – 488 с.
16. Рейтблат А. И. Некролог как биографический жанр / А. И. Рейтблат // Писать поперек: Статьи по биографике, социологии и истории литературы / А. И. Рейтблат. – М. : НЛЮ, 2014. – С. 195–202.
17. Ульяновський В. Три «лики» Миколи Стороженка: «малоросійство» – «російство» – «українство» / Василь Ульяновський // З мого життя / Микола Стороженко ; упоряд. і вст. ст. В. Ульяновського. – Київ : Либідь, 2005. – С. 5–93.

18. Хоментовская А. И. Итальянская гуманистическая эпитафия: ее судьба и проблематика / А. И. Хоментовская ; отв. ред. А. Н. Немилов, А. Х. Горфункель ; С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1995. – 272 с.
19. Яценко О. М. Некролог як складова частина біобібліографічного ресурсу «Український національний біографічний архів» / О. М. Яценко // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. – Київ, 2019. – Вип. 18. – С. 300–308. <https://doi.org/10.15407/ub.18.300>
20. Certeau M. de. L'Invention du Quotidien. T. 1 : Arts de faire / Michel de Certeau. – Paris : Gallimard, 2012. – 374 p.
21. Walter T. A new model of grief : Bereavement and biography / Tony Walter // Mortality. – 1996. – Vol. 1, Is. 1. – P. 7–25. <https://doi.org/10.1080/713685822>

REFERENCES

1. Aleksandrova, H. A. (2020). Postat M. I. Storozhenka v yuvileinykh materialakh: biohrafichnyi ta istoryko-kulturnyi kontekst [Personality of N. I. Storozhenko in the anniversary collections: a biographical and historical-cultural context]. *Ukrainska Biohrafistyka = Biografistica Ukrainica*, 19, 212-230. <https://doi.org/10.15407/ub.19.212> [In Ukrainian].
2. Aleksandrova, H. A. (2017). Postat Mykoly Storozhenka v literaturoznavchii nauksi kintsia 19 – pochatku 20 st. (do 180-richchia vchenoho) [The figure of Mykola Storozhenko in the literary science of the late 19th – early 20th centuries (to the 180th anniversary of the scholar)]. *Filolohichni seminary*, 20, 165-173. [In Ukrainian].
3. Aleksandrova, H. A. (2019). Postat Mykoly Storozhenka v retseptsii Oleny Pchilky [The figure of Mykola Storozhenko in the reception of Olena Pchilka]. *Volyn Filolohichna: Tekst i Kontekst*, 28, 207-224. [In Ukrainian].
4. Buriak, L. (2016-2017). Mentalnyi svit ukrainskoho intelektuala modernoi doby: Hnat Pavlovych Zhytetskyi [The mental world of the Ukrainian intellectual of the modern era: Hnat Pavlovych Zhytetsky]. *Eidos*, 9, 287-303. Retrieved from http://resource.history.org.ua/publ/eidos_2016-2017_9_21 [In Ukrainian].
5. Gonchar, M. I. (2014). Nekrolog kak spetsificheskii istochnik izucheniia zhiznedeiatelnosti lichnosti (na materialakh “Podolskikh eparkhialnykh vedomostei”) [Obituary as a specific source for the study of the vital activity of a person (based on materials from “Podolsk Diocesan Gazette”)]. In *Global trends of development of ethnic languages in the context of providing international communications/ traditions and moderns trends in the process of formation of humanitarian values* (pp. 79-81). London, UK. [In Russian].
6. Dzhyhun, L. (2017). Memuarna literatura yak dzhherelo vyvchennia biohrafii ukrainskykh emihratsiinykh pysmennykiv [Memoir literature as a source for studying the biographies of Ukrainian emigrant writers]. *Filolohichni Dyskurs*, 6, 34-44. [In Ukrainian].
7. Eremeeva, S. A. (2012). Bremia pamiati: nekrolog kak akademicheskaiia praktika [The burden of memory: Obituary as an academic practice]. *Vestnik RGGU. Seriiia “Kulturologiia. Iskusstvovedenie. Muzeologiia”*, 11(91), 20-28. [In Russian].

8. Liubovets, N. I. (2011). Spohady na storinkakh chasopysu “Kievskaiia starina” v konteksti evoliutsii ukrainskoi memuarystyky [Memoirs on the pages of the magazine “Kievskaiia starina” in the context of the evolution of Ukrainian memoirs]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 31, 476-499. [In Ukrainian].
9. Liashko, S., & Marchenko, N. (2012). Dovidkova biohrafistyka v konteksti sotsiohumanitarnoho znannia 21 st. [Reference biography in the context of socio-humanitarian knowledge of the 21st century]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 34, 465-476. [In Ukrainian].
10. Niks, N. N. (2008). Moskovskaia professura vo vtoroi polovine 19 – nachale 20 vv.: sotciokulturnyi aspekt [Moscow professorship in the second half of the 19th – early 20th centuries: Sociocultural aspect]. Moscow, Russia: Novyi hronograf. [In Russian].
11. Onipko, K. A. (2018). Pervye russkie nekrologi: geroi i konteksty [First Russian obituaries: Heroes and contexts]. *Uchenye zapiski Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta*, 1(170), 83-87. <https://doi.org/10.15393/uchz.art.2018.14> [In Russian].
12. Pavlenko, R. I. (2015). Nekrolog v gazetakh i zhurnalakh rubezha 19-20 i 20-21 vekov [Obituary in newspapers and magazines at the turn of the 19th-20th and 20th-21st centuries]. *Filologicheskie etudy*, 18, 240-249. [In Russian].
13. Perkhin, V. (2001). “Otkryvat krasoty i nedostatki...”: Literaturnaia kritika ot retsenzii do nekrologa: Serebrianyi vek [“Discovering Beauties and Imperfections...”: Literary Criticism from Review to Obituary: Silver Age]. St. Petersburg, Russia: Litcei. [In Russian].
14. Popyk, V. I. (2013). Resursy dovidkovoï biohrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Resources of reference biographical information: Historical experience of formation, current state, problems and prospects of development]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
15. Rarytskyi, O. (2016). Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv) [Scores of text and spirit (Fiction and documentary prose of the Ukrainian sixties)]. Kyiv, Ukraine: Smoloskyp. [In Ukrainian].
16. Reitblat, A. I. (2014). Nekrolog kak biograficheskii zhanr [Obituary as a biographical genre]. In A. I. Reitblat. *Pisat poperek: Stati po biografike, sotsiologii i istorii literatury* [Writing across: Articles on biography, sociology, and literary history] (pp. 195-202). Moscow, Russia: NLO. [In Russian].
17. Ulianovskiy, V. (2005). Try “lyky” Mykoly Storozhenka: “malorosiistvo” – “rosiistvo” – “ukrainstvo” [Three “faces” of Mykola Storozhenko: “Little Russianness” – “Russianness” – “Ukrainianness”]. In M. Storozhenko. *Z moho zhyttia* [From my life] (V. Ulianovskiy, Comp., pp. 5-93.). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
18. Khomentovskaia, A. I. (1995). *Italianskaia gumanisticheskaia epitafiia: ee sudba i problematika* [Italian humanistic epitaph: Its fate and problems] (A. N. Nemilov, A. Kh. Gorfunkel, Eds.). Saint-Petersburg, Russia. [In Russian].

19. Yatsenko, O. M. (2019). Nekroloh yak skladova chastyna biobibliohrafichnoho resursu "Ukrainskyi natsionalnyi biohrafichnyi arkhiv" [Necrology as a component of the biobibliographic resource "Ukrainian National Biographical Archive"]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 18, 300-308. <https://doi.org/10.15407/ub.18.300> [In Ukrainian].
20. De Certeau, M. (2012). *L'Invention du Quotidien. T. 1 : Arts de faire* [The Invention of the Everyday. Vol. 1: Arts of making]. Paris, France: Gallimard. [In French].
21. Walter, T. (1996). A new model of grief: Bereavement and biography. *Mortality*, 1(1), 7-25. <https://doi.org/10.1080/713685822> [In English].

ДОДАТОК

Некрологи та поминальні статті з нагоди смерті М. І. Стороженка

1. Белый А. Николай Ильич Стороженко / Андрей Белый // Весы. – 1906. – № 2. – С. 67–68.
2. Бельский Л. Памяти Николая Ильича Стороженка / Л. Бельский // Русские ведомости. – 1906. – № 19. – 20 января.
3. Бороздин И. Н. Московский профессор-гуманист Николай Ильич Стороженко : к десятилетию со дня смерти / И. Н. Бороздин. – М., 1916. – 26 с.
4. Каллаш В. Памяти Н. И. Стороженка / Вл. Каллаш // Русская мысль. – 1906. – Кн. II. – С. 175–178.
5. Кизеветтер А. Памяти Николая Ильича Стороженко / Ал. Кизеветтер // Русские ведомости. – 1906. – 16 января. – № 15.
6. Линниченко И. А. Венок на могилу Н. И. Стороженка / И. А. Линниченко. – Одесса, 1916. – 8 с.
7. Московские вести // Русские ведомости. – 1906. – № 13. – 14 января.
8. Некролог // Киевская старина. – 1906. – Т. ХСII, Отд. II. – Январь. – С. 13.
9. Пчилка Олена. Николай Ильич Стороженко / Олена Пчилка // Киевская старина. – 1906. – Т. 92. – Февраль. – С. 231–256.
10. Розанов В. В. Памяти Ник. Ил. Стороженко / В. Розанов // Новое время. – 1906. – 18 янв. №1072; Те саме: Розанов В. В. Памяти Н. И. Стороженко / В. В. Розанов // Собрание сочинений. Около народной души (Статьи 1906–1908 гг.). – М., 2003. http://az.lib.ru/r/rozanow_w_w/text_1906_pamyati_storozhenko.shtml
11. Розанов М. Н. Над могилой профессора-гуманиста / М. Н. Розанов // Русские ведомости. – 1906. – 16 января. – № 15.
12. Розанов М. Н. Николай Ильич Стороженко / М. Н. Розанов // Отчет о состоянии и действиях Московского университета в 1906 г. – Ч. 1. – М., 1897. – С. 367–394.
13. Розанов М. Н. Памяти Николая Ильича Стороженко (12-го января 1906 – 1916 гг.) / М. Н. Розанов // Русские ведомости. – 1916. – № 8. – 12 января.
14. Розанов М. Н. Николай Ильич Стороженко. Первый русский шекспиролог / М. Н. Розанов // Журнал министерства народного просвещения. – Ч. 6. – Ноябрь. – Отд. IV. – 1906. – С. 31–62.
15. Розанов М. Н. Николай Ильич Стороженко. Некролог / М. Н. Розанов. – М., 1907.
16. [Спаская Вера]. В. С. Воспоминания о Николае Ильиче Стороженко (Дорогой памяти Николая Ильича и Ольги Ивановны Стороженко) / В. С. // Русская старина. – 1911. – Т. 148. – № 10. – С. 146–158.

17. Шепелевич Л. Николай Ильич Стороженко : некролог / Л. Шепелевич // Вестник Европы. – 1906. – Т. 2. – Кн. 3. – С. 417–421.
18. Шереметьинский Д. Д. Русский профессор-гуманист (Памяти Н. И. Стороженка, к полугодовому дню его кончины) / Дм. Шереметьинский // Исторический вестник. – 1906. – Т. 105. – Июль. – С. 212–222.

Стаття надійшла 12.10.2020 р.

Halyna ALEKSANDROVA, Doctor of Philological Sciences, Leading Research Associate, Institute of Biographical Research, VNLU (Kyiv, Ukraine).

The figure of Mykola Illich Storozhenko in obituaries and memorial articles: Biographical and literary discourse.

The article for the first time collected, systematized and analyzed obituaries and memorial articles dedicated to Mykola Illich Storozhenko (1836-1906), a prominent Shakespearean literary critic of the late 19th and early 20th centuries. A native of Ukraine, he studied and worked at Moscow University, was a librarian at the Rumyantsev and Public Museums. Obituaries and memorial articles provide an opportunity to reproduce biographical information about M. I. Storozhenko, his contribution to literary criticism and to deepen information about his connections with contemporaries who played a role in the personal and creative life of the scientist, the cultural and historical context of the early twentieth century.

The authors of most of these publications are literary critics, well acquainted with the creative work of M. I. Storozhenko. Therefore, their letters, in particular, inevitably emphasized the irreplaceability of his loss for all science and education, gave an overview and evaluation of his activities. The biographical approach in M. I. Storozhenko's obituaries was mostly combined with philological discourse. In the publications you can find a reflection of the biography of M. I. Storozhenko, they form a panoramic picture of the main stages of his life and scientific activity, his relationship with society. At the same time, in obituaries and memorial articles the figure of M. I. Storozhenko is considered from different angles: from the standpoint of professional, personal, family history, cultural processes, the history of literary criticism. All texts contain biographical facts, information about education, a detailed description of scientific and pedagogical activities, clarifies the attitude of the scientist to the achievements of predecessors, as well as the uniqueness of his views and positions, the role in the development of literary science.

Obituaries and memorial articles formed the basis, the framework for the perception of the image of the deceased, which will later be developed by the authors of the memoirs. Therefore, they are a valuable historical and literary source and material for the future creation of a scientific biography of this outstanding scientist.

Key words: Mykola Illich Storozhenko, obituary, memorial article, biography, literary criticism, memoirs, university.